

מדוע מוצרים מן החי הם עדיין חוקיים?

א. כמה זה עולה לנו? ב. אז למה לא בעצם? ג. קשרי מזון-הון-שלטון.

אחרי שצפה בסרט "אמת מטרידה"¹ – סרטו של דייוויד גוגנהיים מ-2006, המתאר את מסע ההרצאות של אל גור בנושא איכות הסביבה – השתנו חייו של קיפ אנדרסן² לבלי הכר. הוא החל למחזר באדיקות, לכבות את האורות בתכיפות, לחסוך מים במקלחת ולרכב על אופניים לעבודה – הכול מתוך אמונה שהוא עושה כל שביכולתו כדי למזער את הנזקים הרבים שהאנושות גורמת לכדור הארץ. הוא מילא אחר הקווים המנחים שהתוו ארגוני סביבה גדולים כמו גרינפיס, סידרה קלאב (החברה להגנת הטבע של ארצות-הברית) ו-Surfrider³ וגם אחר אלו שהתוותה מחלקת המים של מדינת קליפורניה,⁴ אבל רגע נוסף של מהפך לא איחר להגיע. יום אחד גילה אנדרסן לתדהמתו שהמאמץ שלו בטל בשישים בהשוואה לנזק שהוא גורם לסביבה בכל פעם שהוא אוכל המבורגר.⁵ לצורך הכנת המבורגר אחד נדרשים כ-2,500 ליטר מים⁶ (כמות מים שווה ערך לזו שמתבזבזת במקלחת במשך חודשיים),

* נטע אחיטוב היא עיתונאית ב"הארץ" ובעלת תכנית שבועית בגלי צה"ל, זוכת פרס פראט לתקשורת סביבתית ובעלת תואר שני מבית הספר ללימודי הסביבה על שם פורטר באוניברסיטת תל אביב.

1 AN INCONVENIENT TRUTH (Lawrence Bender Productions & Participant Productions 2006).

2 קיפ אנדרסן הוא פעיל סביבתי ויוצר סרטים אמריקני; מנכ"ל Animals United Movement – Films and Media – ארגון ללא מטרת רווח המוקדש להפקת סרטים ולקידום במדיה של חיים שלווים עבור כל תושבי כדור הארץ.

3 GREENPEACE, <http://www.greenpeace.org>, SIERRA CLUB, <http://www.sierraclub.org>, SURFRIDER FOUND., <http://www.surfrider.org>.

4 ACWA, <http://saveourwater.com>. SAVE OUR WATER, יוזמת Save Our Water, שותפות בין ACWA (התאחדות סוכנויות המים בקליפורניה) ומחלקת מקורות המים של מדינת קליפורניה, המבקשת לספק מידע לצרכנים לגבי הפחתת השימוש במים.

5 במאמר זה אתייחס בעיקר לתעשיית הבשר, אך יש לזכור שתעשיית הבשר קשורה קשר בל יינתק לתעשיית הביצים והחלב. תאגידי המזון הגדולים שולטים במרבית השיווק של שלוש התעשיות הללו, ובעלי חיים שאינם כשירים להעניק חלב או ביצים או להרביע מגיעים למשחטות כדי לייצר מהם בשר.

6 *Water Footprint Statistics (WaterStat)*, WATER FOOTPRINT NETWORK, <http://waterfootprint.org/en/resources/water-footprint-statistics>; Mesfin M. Mekonnen & Arjen Y. Hoekstra, *A Global Assessment of the Water Footprint of Farm Animal Product*, 15 ECOSYSTEMS 401 (2012).

שטחים חקלאיים גדולים ומשאבים רבים לגידול המזון לבקר. עוד הוא גילה כי תעשיית הבשר פולטת יותר גזי חממה מכל כלי התחבורה בעולם יחד.⁷ אנדרסן גילה ששלושה גורמים עיקריים מקשרים בין תעשיית המזון מן החי לבין הסביבה: שחרור פחמן דו-חמצני ומתאן – הגורמים העיקריים להתחממות כדור הארץ – בכל אחד משלבי הייצור של בשר; זיהום מים, קרקע ואוויר על ידי 13 מיליון טון זבל, הפרשות וכימיקלים שהמשקים התעשייתיים ברחבי העולם מייצרים מדי שנה; ולבסוף, אנרגיה ומשאבים רבים כמו מים, קרקע וקלוריות הנדרשים לגידול בעלי חיים, שלפי ההערכות הם גדולים פי 11 מאלו הנדרשים לגידול אותה כמות קלורית של צמחים.⁸ כמוש בדיעה חדשה זו פנה אנדרסן לארגוני הסביבה הגדולים ושאל אותם איך ייתכן שהם נאבקים להגן על הסביבה אבל לא נוקטים את הפעולה הפשוטה והמשמעותית ביותר שכן אנוש יכול לעשות למענה – להפסיק לאכול בשר ולעודד אחרים להפסיק גם כן. אם כן, אנדרסן תהה איך ייתכן שלא יוצאות יותר קריאות לצמצונות מקרב ארגוני הסביבה.⁹ התוצאות של מסע התהייה שלו מתועדות בסרט הדוקומנטרי *Cowspiracy: The Sustainability Secret*¹⁰ (פרה-ספריציה: סוד הקיימות), שזכה לצפיות רבות גם בזכות יחסי הציבור שהעניק לו אחד המפיקים, השחקן ההוליוודי לאונרדו דיקפריו. אנדרסן לא לבד. גם הדיאטניות האמריקניות ברנדה דייויס ומלינה וסנטו מהרהות בסוגיה זו בספרן "המדריך לטבעונות בריאה":

השורה התחתונה היא שחיות המשק צורכות הרבה יותר מזון מהכמות שהן מניבות. יש צורך בקרוב ל-7.5 ק"ג מזון כדי לייצר 0.5 ק"ג בשר בקר, 3 ק"ג מזון בשביל 0.5 ק"ג בשר חזיר ו-2.5 ק"ג מזון בשביל 0.5 ק"ג עוף. הצרכנים מתבקשים תמיד להשתמש במקורות אנרגיה חלופיים, לבחור מוצרי חשמל חסכוניים ולנהוג במכוניות שאינן מזהמות את הסביבה, אבל כמה מאתנו שמעו שהם צריכים לאכול המבורגר טבעוני במקום המבורגר מבשר בקר? בסופו של דבר, הצרכן הממוצע יכול להפחית ביעילות רבה יותר את טביעת הרגל הפחמנית¹¹ שלו באמצעות אכילת תפריט טבעוני במשך יום אחד בשבוע. אם

- HENNING STEINFELD ET AL., FAO, LIVESTOCK'S LONG SHADOW: ENVIRONMENTAL ISSUES AND OPTIONS (להלן: צלה הארוך של תעשיית הבשר). 7
- David Pimentel & Marcia Pimentel, *Sustainability of Meat-based and Planet-based Diets and the Environment*, 78 AM. J. CLINICAL NUTRITION 660S (2003) 8
- U.S. ENVIRONMENTAL PROTECTION AGENCY, *What You Can Do About Climate Change* ראו למשל 9
Change, U.S. ENVTL. PROTECTION AGENCY (Sept. 29, 2016), <https://www.epa.gov/climatechange/what-you-can-do-about-climate-change>; *Fighting Global Warming*, GREENPEACE, <http://www.greenpeace.org/usa/global-warming>; *How You Can Stop Global Warming*, NAT. RES. DEF. COUNCIL (Mar. 11, 2016), <https://www.nrdc.org/stories/how-you-can-stop-global-warming>
- COWSPIRACY: THE SUSTAINABILITY SECRET (A.U.M Films & Media & First Spark Media 2014) 10
- טביעת רגל פחמנית מתייחסת לסך גזי חממה הנפלטים על ידי ארגון, אירוע או אדם בתהליך הייצור, השימוש או המסחר של מוצר מסוים – כך לפי אתר משרד הכלכלה; לפי הגדרת מילון 11

כל תושבי ארה"ב היו עושים זאת, הייתה לכך השפעה שוות ערך להורדת 31.5 מיליון מכונניות מהכבישים.¹²

א. כמה זה עולה לנו?

מחקרים רבים ניסו לכמת את הנזק הסביבתי של תעשיית הבשר.¹³ ב-2006 נמצא כי גידול בעלי חיים אחראי לכחמישית מפליטות גזי החממה בעולם (18%).¹⁴ בשנת 2009 נמצא שהתעשייה אחראית ללא פחות מ-51% מפליטות גזי החממה.¹⁵ לפי מחקר של האו"ם, גידול בקר תופס 30% משטח הקרקעות בעולם.¹⁶ ממחקר אחר שנערך לאחרונה עולה כי עד שנת 2050 יתווספו עוד 8.5 מיליון קמ"ר (שווה ערך לשטחה של ברזיל) אל 23% מהקרקעות בעולם שאיכותן כבר ירודה, כלומר: שהארמה בהן יבשה ולא פורייה בגלל שימושים חקלאיים (כלליים, לא רק לגידול בשר) בידי האדם. בפרק המסקנות של דוח של האו"ם משנת 2013 העוסק בהערכת השימוש הגלובלי בקרקעות כתוב כך: "אחד האתגרים המשמעותיים ביותר של האנושות כרגע הוא להימנע מניצול הקרקעות לטובת גידול בשר. אנחנו צריכים להפחית ב-60% את צריכת הבשר שלנו, וזה אומר לחזור לשיעור הצריכה שהיה נהוג בשנות הארבעים של המאה העשרים".¹⁷ במחקר נוסף עלה כי גידול קילוגרם אחד של בשר בקר דורש 15 אלף ליטר של מים ומשחרר לאוויר פחמן דו-חמצני בשיעור של 30 קילוגרם. לצורך השוואה, לגידול קילוגרם אחד של תפוחי אדמה נדרשים 290 ליטר מים והגידול משחרר פחמן דו-חמצני בשיעור של חצי קילוגרם. לצורך הפקת קילוגרם חיטה נדרשים בין 500 ל-4,000 ליטר מים וכמות הפחמן הדו-חמצני המשתחרר זהה לזו המשתחררת בגידול תפוחי אדמה.¹⁸

דוח ישראלי שניסה לכמת את הנזק הסביבתי של תעשיית הבשר בישראל מצא כי התעשייה המקומית של בשר עוף ובשר הודו מביאה לפליטת 1,187,500 טון פחמן דו-חמצני בכל

Merriam Webster: כמות גזי החממה, במיוחד פחמן, הנפלטים על ידי משהו (כגון פעילות אדם או ייצור והובלה של מוצר מסוים בזמן נתון).

12 ברנדה דיוויס ומלינה וסנטו המדריך לטבעונות בריאה 30 (ליאת פלן מתרגמת, 2015).

13 ראו גם יתם שלמה "מספוא למחשבה: חשיבה מחודשת על מדיניות סחר בינלאומי במוצרים מהחי לקידום ביטחון תזונתי" בכרך זה.

14 צלה הארוך של תעשיית הבשר, לעיל ה"ש 7.

15 Robert Goodland & Jeff Anhang, *Livestock and Climate Change: What if the Key Actors in Climate Change Are... Cows, Pigs, and Chickens?*, WORLD WATCH MAG., Nov.–Dec. 2009, at 10.

16 צלה הארוך של תעשיית הבשר, לעיל ה"ש 7.

17 STEFAN BRINGEZU ET AL., UNEP, ASSESSING GLOBAL LAND USE: BALANCING CONSUMPTION WITH SUSTAINABLE SUPPLY (2013).

18 Inst. of Mech. Eng'rs, *Global Food: Waste Not, Want Not* (2013), http://www.imeche.org/docs/default-source/reports/Global_Food_Report.pdf?sfvrsn=0

שנה.¹⁹ העלות החיצונית²⁰ למשק הישראלי מפליטה זו מסתכמת ב־122 מיליון ש"ח בשנה. לפי מחברי הדוח, צמצום 20% מצריכת בשר העוף ובשר ההודו יקטין גם את המספרים האלה ב־20%, כלומר: מדובר בחיסכון של 25 מיליון ש"ח בשנה בעלויות חיצוניות למשק הישראלי רק בתחום הסביבתי (הפחתת בשר חוסכת גם בהוצאות בריאות). הנתונים על בשר בקר בדוח קובעים כי אם יקטינו את הייצור המקומי ב־20%, יקטנו העלויות החיצוניות מהקטנת הפליטות של גזי חממה ב־21 מיליון ש"ח בשנה. עוד נכתב שם כי תעשיות בשר העוף ובשר הבקר בישראל עושות שימוש ישיר ועקיף בכרבע (24%) משטחי המדינה. אשר לצריכת המים לצורך תעשיית הבשר, הדוח של בלאו וכץ חישוב כי הפחתה של 20% בצריכת הבשר באופן כללי בישראל תוביל לחיסכון של 4.3 מיליון מ"מ"ק מים בשנה, שיחסכו למשק הישראלי 4.5 מיליון ש"ח בשנה.²¹ נתונים מהעולם על טביעת המים הכוללת של תעשיית הבשר גדולים בכמה סדרי גודל מאלו שחושבו במחקר הישראלי. למשל, נתון שהופיע בדוח של האו"ם משנת 2010 על טביעת המים של ענפי חקלאות שונים מצא כי סך צריכת המים לייצור בשר עומדת על 3,536 מ"ק לטון עוף (פי 350 מהנתון בדוח הישראלי) ועל 12,473 מ"ק לטון בקר (פי 40 מהנתון בדוח הישראלי). המחקרים מצביעים על כך שתעשיית הבשר הגלובלית צורכת כ־8% מכלל המים הנצרכים על ידי האדם וכ־15% מהמים הנמצאים בשימוש החקלאות.

ב. אז למה לא בעצם?

כפי שהוכח, הנזק העצום שתעשיית הבשר גורמת לסביבה ידוע זה מכבר,²² ובכל זאת, מרבית המדינות אינן בוחרות באמצעים רגולטוריים, סטטוטוריים או משפטיים כדי להפחית צריכת בשר.²³ על פני הדברים לא צריכה להיות בעיה לעשות כן, שהרי הכלים קיימים במקרים אחרים של התערבויות ממשלתיות. אפשר, למשל, ליצור רגולציה על כמות הפליטות

19 אבי בלאו ודיוויד כץ, הפחתת צריכת הבשר ב־20% בישראל (2014) (מחקר שנערך עבור המיזם המקומי של "יום שני צמחוני"). עוד על הדוח ראו נטע אחיטוב "קצת פחות זה הרבה יותר" מגזין דה מרקר דצמבר 2014, 624.

20 עלויות חיצוניות הן עלויות המוטלות על צד שאינו שותף לעסקה הכלכלית ואינו הקונה או המוכר, ובכל זאת נגרם לו נזק כלכלי בגין העסקה המדוברת.

21 מחברי הדוח מעירים כי זו הערכת חסר חריגה שחושבה רק על פי נתונים ברמת ודאות טובה, וכי מדובר רק בצריכת המים המשמשת את בעלי החיים במישרין, ללא כמות המים הנדרשת לגידול המזון לחיות, צינון הרפתות והלולים, שטיפת המכלאות, דילול זיהומי השפכים ושימושים נוספים.

22 כפי שהוכח עד כה וכפי שקבעו גופי מחקר רבים ובהם המשרד האמריקני להגנת הסביבה. *Beef Production*, AG 101 (U.S. Env'tl. Prot. Agency July 8, 2015), https://www.epa.gov/sites/production/files/2015-07/documents/ag_101_agriculture_us_epa_0.pdf.

23 Hans Dagevos & Jantine Voordouw, *Sustainability and Meat Consumption: Is Reduction Realistic?*, SUSTAINABILITY, Summer 2013, at 60; Carol Morris, James Kirwan & Rhonwen Lally, *Less Meat Initiatives: An Initial Exploration of a Diet focused Social Innovation in Transitions to a More Sustainable Regime of Meat Provisioning*, 21 INT'L J. SOC'Y .AGRIC. & FOOD 189 (2014).

המותרת מייצור בשר, כפי שנעשה בתעשיות מזהמות אחרות;²⁴ להגדיל את המס על בשר, כפי שנעשה עם מוצרים מזיקים אחרים כמו סיגריות;²⁵ ולעודד באופן תודעתי צריכה מופחתת של בשר באמצעות קמפיינים ממשלתיים, כפי שנעשה למשל בהקשר של צריכת מים.²⁶ גם בעניין זה יש מחקרים התומכים בריאליות של אפשרויות אלה. מחקר אחד, לדוגמה, מצא לאחרונה שאפשר בהחלט להפחית את צריכת הבשר בעולם בכ-50% על ידי מיסוי על בשר, הגדלת המנות הצמחוניות המוגשות במוסדות רשמיים כמו בתי ספר ובתי חולים והסרת הסובסידיות הניתנות לחקלאים המגדלים בעלי חיים לבשר – כל זאת בליווי הסברה ממשלתית וקמפיינים לעידוד ההפחתה בצריכת בשר. החוקרים ערכו קבוצות מיקוד בתריסר מדינות ומצאו שכל הצעדים הללו יתקבלו בהבנה אם יוסברו כראוי לציבור כמבטאים אינטרס ציבורי.²⁷ שנתיים קודם לכן התריעו מדענים מטעם האו"ם על הצורך במיסוי מוגדל על מוצרי בשר.²⁸ לא רק מחקרים – גם המציאות מלמדת שכאשר ממשלות מעוניינות להפחית נזקים בריאותיים הנובעים ממוצר צריכה מסוים, יש להן כלים לעשות זאת. כך, למשל, ממשלות רבות ברחבי העולם לא אסרו עישון באופן גורף, אבל רבות מהן עשו ככרת דרך כדי להקשות על מעשנים, למשל באמצעות איסור על עישון במקומות ציבוריים מסוימים²⁹ או באמצעות העלאת המס המשולם על סיגריות, כאמור לעיל.³⁰

אפשר ללמוד על פוטנציאל ההצלחה של האפשרויות הללו גם מההצלחה של יוזמת Meatless Monday העולמית וגרסתה הישראלית "יום שני צמחוני". היוזמה קוראת לאנשים ברחבי העולם להימנע מאכילת בשר יום אחד בשבוע. היוזמה החלה את דרכה בארצות-הברית בשנת 2003 ומשם התפשטה למקומות רבים ברחבי העולם. בתי חולים, בתי ספר,

24 חוק אוויר נקי, התשס"ח-2008. יצוין כי החוק אינו עוסק ישירות בפליטות מתעשיית הבשר, אלא רק באלה הנובעות מהטמנה של פגרי בעלי חיים.

25 במאי 2013 נחתם תיקון נוסף לצו תעריף המכס ומס קניה, שהעלה את מס הקנייה המוטל על סיגריות, טבק וסיגרטים. צו תעריף המכס והפטורים ומס קניה על טובין (תיקון מס' 13), התשע"ג-2013, ק"ת – שיעורי מק"ח 100. העלאת המס גרמה לעליית המחיר לצרכן של חפיסת סיגריות בכ-2.5-3 ש"ח. לפי ההערכות, המהלך הוסיף לקופת האוצר בין 800 מיליון למיליארד שקל בשנה.

26 לדוגמה, קמפיינים של רשות המים תחת הכותרת "ישראל מתייבשת" (שאף זכה כקמפיין האהוב ביותר לשנת 2009 על פי מחקר שערך העיתון "גלובס". ענת בייץ-לובוביץ' "ישראל מתייבשת" – הפרסומת האהובה ביותר בשנת 2009" גלובס 23.2.2010 www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000541241).

27 LAURA WELLESLEY, CATHERINE HAPPER & ANTONY FROGGATT, CHANGING CLIMATE, CHANGING DIETS: PATHWAYS TO LOWER MEAT CONSUMPTION (Chatham House 2015).

28 William J. Ripple et al., *Ruminants, Climate Change and Climate Policy*, 4 NATURE CLIMATE CHANGE 2 (2014).

29 החוק למניעת העישון במקומות ציבוריים והחשיפה לעישון, התשמ"ג-1983. הפרת החוק האוסר על עישון במקומות ציבוריים סגורים כרוכה בקנסות כבדים. במשך השנים נוספו לחוק סעיפים המקשים אף יותר על מעשנים. ההרחבה האחרונה של החוק נכנסה לתוקף ביולי 2011, עת נוספו לו מקומות ציבוריים שאסור לעשן בהם כמו אולמות המשמשים להופעות.

30 ראו האמור בה"ש 25 לעיל.

מקומות עבודה, מוסדות ציבוריים, מסעדות ואפילו ערים שלמות אימצו אותה. הארגונים והמסעדות שמאמצים את היוזמה מעודדים במשך יום אחד בשבוע צריכת מזונות שאינם בשר בקפיטוריות שלהם או בקרב העובדים על ידי הצגת מנות צמחוניות, הסברה ועידוד חיובי. לישראל הגיעה היוזמה בשנת 2012 על ידי העיתונאית מיקי חיימוביץ', המובילה ומקדמת אותה. חברו אליה גופים נוספים כמו המשרד להגנת הסביבה, חברת חשמל, רשת בתי החולים אסותא, הארגון "חיים וסביבה" ואחרים.

מי שמאמץ את "יום שני צמחוני" לא מחייב איש להימנע מבשר באותו יום נבחר בשבוע, וכמעט תמיד מוגשות גם מנות בשריות בצד אלו הצמחוניות – ובכל זאת ניכר שהיוזמה נושאת פרי. על פי סקר מספטמבר 2014, 26.6% מהישראלים לא אוכלים בשר במשך יום אחד בשבוע, 7.1% מהאוכלוסייה מגדירים את עצמם צמחונים ו-4% מגדירים את עצמם טבעונים.³¹ בסקר אחר, מסוף 2013, עולה כי בין שנת 2012 ל-2013 חלה ירידה של 8.9% בצריכת בשר בישראל.³² גם יוזמת "שני צמחוני" הזמינה סקר משלה, שממנו עולה כי 20.8% מהאוכלוסייה היהודית מעל גיל 18 משלבים את היוזמה באורח חייהם.³³ בסקר זה התבקשו המשתתפים לציין גם את הסיבות שהובילו אותם להפחית בצריכת בשר: ניתנה אפשרות לענות יותר מתשובה אחת, והסיבה הבריאותית היא שצוינה הכי הרבה – על ידי 63% מהנשאלים. 49% מהנשאלים נקבו גם ברצון להפחית בהרג מוגזם של בעלי חיים, 21% ציינו את הדאגה לסביבה להפחתה, 13% העניקו נימוק מוסרי של התנגדות גורפת לאכילת בעלי חיים ו-13% אמרו שהם הפחיתו בקניית בשר ממניעים כלכליים.

יש לסייג את תוצאות הסקר מאחר שהוא נערך מלכתחילה עבור יוזמת "שני צמחוני", כך שיתכן כי הוא אינו אובייקטיבי לחלוטין; בכל זאת אפשר ללמוד כמה דברים מתוצאותיו, למשל באשר לעליה הסביבתית: 21% מהנשאלים הפחיתו בצריכת בשר בשל דאגה לסביבה. נתון זה עשוי להיות מעודד או מייאש: מעודד – כי הוא מלמד על כך שהקשר בין צריכת בשר לבין פגיעה בסביבה ידוע לרבים ואף מהווה שיקול להפחתה עבור חמישית מאלו שהפחיתו בצריכת בשר; מייאש – משום שהסביבה זקוקה ליותר אנשים שיפחיתו בצריכת הבשר שלהם, וגם משום שחרף הידיעה הזו בקרב האזרחים, ההפחתה היא בחירה צרכנית ולא רגולציה ממשלתית, וזאת כאמור באופן גורף ובמדינות רבות.³⁴

הרשויות בישראל אינן מעודדות הפחתה בצריכת בשר (להוציא את ההמלצה להפחית בצריכת בשר מעוכר, בשל הידע שהצטבר על נזקיו הבריאותיים לאדם). ולא זו בלבד, אלא שהן חותרות לכיוון ההפוך, תוך התעלמות מהידע הרב שנצבר על הקשר בין מזון מן החי לבין הנזק לסביבה. הכוונה לרפורמת המזון שיצאה לדרך בדצמבר 2012³⁵ במטרה להוזיל

31 "מיקי חיימוביץ': בשנתיים האחרונות קרתה כאן מהפכה" סוכריות מנטה (1.2.2015). xnet.co.il/health/articles/0,14713,L-3108344,00.html

32 רחל תלשיר "תבשלו בשר – תהפכו לצמחונים" הארץ – אוכל (27.11.2013). www.haaretz.co.il/1.2176373. הסקר נערך על ידי חברת נילסן עבור עיתון "הארץ". בנתון שוקלל גם הגידול הטבעי באוכלוסייה.

33 סקר שנערך על ידי חברת פאנלס; ראו "קצת פחות זה הרבה יותר", לעיל ה"ש 19.

34 כץ ובלאו, לעיל ה"ש 19.

35 חוק התקנים (תיקון מס' 10), התשע"ד–2013, ס"ח 4 (אימוץ המלצות ועדת טרכטנברג: דו"ח הוועדה לשינוי כלכלי-חברתי (2011)).

את יוקר המזון בישראל. המטרה טובה וראויה אבל האמצעים לה – פחות. בין השאר הובילה הרפורמה להפחתה במס על בשר מיובא, על שמנת רוויית שומן, על גבינות קשות ועל יוגורט.³⁶ נוסף על כך, במסגרת הרפורמה הוחלט להגדיל את מספר העגלים והטלאים החיים המגיעים לישראל, בדרך כלל מאוסטרליה. אלה מובלים לישראל בספינות, במסע ארוך שנמשך שבועות, מה שהופך את טביעת הרגל הפחמנית שלהם לגבוהה.³⁷ אמנם כל זה נועד להקל על הכיס של הצרכן הישראלי, אבל בפועל מעודד צריכת בשר שגם הייבוא שלו וגם הגידול שלו מזהמים – במקום לעודד צריכה של מוצרים שטביעת הרגל האקולוגית שלהם פחותה, כמו ירקות, פירות, קטניות ודגנים. הדבר גורם לייבוא רב יותר של מזון לא מקומי, לא סביבתי וגם לא בריא, כפי שמראים מחקרים רבים.³⁸ כך, במקום לבצע רפורמה המעודדת צריכה של מזונות טובים ולאנשים ולסביבה הוחלט בישראל לבצע רפורמה המקדמת את המטרה ההפוכה.

ג. קשרי מזון-הון-שלטון

אם כן – מדוע המערכות המשפטיות, הסטטוטוריות והרגולטוריות בישראל ובעולם עדיין לא נרתמו למשימה החשובה של הפחתה בצריכת הבשר? רמזים לתשובה לשאלות הללו מופיעים בסרטו של אנדרסן ומציגים סוג של אמת מטרידה בפני עצמה. אנדרסן חושף בסרט רשימה של ארגונים סביבתיים הסוכרים את פיהם בנושא הקשר ההדוק וההרסני בין תעשיית המזון מהחי לבין הפגיעה הסביבה: גרינפיס (בעקבות הסרט ניסחו אנשי גרינפיס הבהרה לגבי הטענות המועלות בו ופרסמו אותה באתר האינטרנט של הארגון³⁹), סיררה קלאב, ריין פורסט אקשן נטוורק, 350, אמזון ווטש, אושיאנה ועוד.⁴⁰

אחת הדוגמאות לקשר הזה היא הפעילות של הארגון האמריקני (World Wild) WWF (Life). ב-2010 הודיע הארגון שהוא מקיים מפגשי שולחן עגול בנושא "בשר בקר מקיים". סביב השולחנות ישבו, בין השאר, נציגים של רשת השיווק האמריקנית וול מארט, תאגיד המזון המהיר מקרונילנדס, יצרנית בקר הבשר הגדולה בעולם JBS, יצרנית התרופות לבקר Merck Animal Health ואף אנשי האיגוד האמריקני של מגדלי בשר הבקר. מטרת השיחות

36 זאת במתווה הדרגתי של ארבע שנים, עד 2016.

37 טביעת הרגל הפחמנית של ספינות מסע הן גבוהות, כפי שדיווח, למשל, העיתון "ניו יורק טיימס", Russel Long, *Where There's Smoke, There's Pollution*, N.Y. TIMES, Feb. 21, 2004, at A15.

38 קולין קמפבל ותומס קמפבל מחקר סין (2009). הספר מציג מחקר מקיף שהצביע על שכיחות גבוהה יותר של מחלות כרוניות כגון סרטן, מחלות לב וסכרת בקרב אנשים הצורכים מזונות מן החי.

39 Robin Oakley, *Cows, Conspiracies, and Greenpeace*, GREENPEACE (Oct. 19, 2015), <http://www.greenpeace.org/international/en/news/Blogs/makingwaves/food-for-life-cowspiracy/blog/54404>.

40 *These Environmental Groups Need a Wake up Call: Sound the Alarm*, COWSPIRACY (Oct. 1, 2015), <http://www.cowspiracy.com/blog/2015/10/1/these-environmental-groups-need-a-wake-up-call-sound-the-alarm>.

הייתה "לקיים דיאלוג גלובלי על ייצור בשר בקר שהוא משיע רצון מבחינה סביבתית ואפשרי מבחינה כלכלית".⁴¹ ביקורת הוטחה על הארגון מכל עבר, על כך שהסכים לשתף פעולה ובעיקר לקבל מימון לפעילות זו מחברות הקשורות לתעשיית הבשר, שעל פי הידוע היא תעשיית המזון המזהמת ביותר. כך, למשל, כתב מארק גונתר, סביבתן וכתב במגזין הכלכלי Fortune ובמגזין הסביבתי Environment360:

סביבתנים יכולים לנקוט גישה הרבה יותר פשוטה (ממפגשי שולחן עגול – נ' א') ופשוט לייצג אנשים לאכול פחות בשר בקר. אחרי הכול, בשר בקר פולט פי שניים גזי חממה מבשר חזיר, פי ארבעה יותר מבשר עוף ופי 13 יותר מחלבון שמקורו בצומח.⁴² לאכול פחות בשר הוא הדבר הכי משמעותי שאינדיבידואל יכול לעשות כדי להאט את ההתחממות הגלובלית.⁴³

"אתה נאבק באנשים שיש להם משאבים משפטיים עצומים ולך אין כלום", הסביר לאנדרסן אחד המרואיינים בסרט, כשהוא מכוון למאבק של אנדרסן בחשיפת האמת על תעשיית הבשר. אחת הדוגמאות המובהקות לקשרים כאלה הוצגה לאחרונה בחשיפת תכתובת אימייל בין איגוד הביצים האמריקני לבין אנשים במנהל המזון והתרופות האמריקני (FDA). התכתובת נחשפו בהתאם לחוק חופש המידע ופורסמו בעיתון הבריטי "גרדיאן".⁴⁴ בין השאר נכתב שם כי איגוד הביצים סיפק 14 אלף ביצים לפסטיבל חג הפסחא המסורתי שהתקיים בבית הלבן, וראשת האיגוד, ג'ואן אייבי, אף צולמה במהלך החגיגות בצד בני הזוג אובמה. עוד עולה מהתכתובת כי לראשת האיגוד יש קשרי קרבה עם FDA – במידה כזו שהיא שולחת להם מיילים לא רשמיים ומתוכננם ניכר שההיכרות היא נינוחה ולא רק מקצועית. אפשר לטעון שקשרים אלו תרמו לכך שבאוגוסט 2015 קיבלו אנשי הארגון החלטה משפטית המטיבה עם איגוד הביצים.⁴⁵

תזונאים שונים בארצות הברית ובישראל מספרים כי נציגים של חברות המזון מלמדים בבתי הספר לתזונה ומעמידים דוכנים בכנסים של תזונאים, כך שהקשר בין תזונאים לבין תעשיית המזון נוצר כשהראשונים עדיין סטודנטים, מה שעשוי להפחית בהמשך את מידת

41 Press Release, World Wildlife Fund, WWF and Beef Industry Leaders Seek Advancements in Sustainable Beef Production (July 27, 2010), <http://www.worldwildlife.org/press-releases/wwf-and-beef-industry-leaders-look-for-advancements-in-sustainable-beef-production>

42 *Meat Eater's Guide to Climate Change and Health*, ENVTL. WORKING GRP. (2011), <http://www.ewg.org/meateatersguide>

43 Marc Gunther, *Should Environmentalists Just Say No to Eating Beef?*, YALE ENVIRONMENT 360 (Dec. 6, 2012), http://e360.yale.edu/feature/should_environmentalists_just_say_no_to_eating_beef/2599

44 Sam Thielman & Dominic Rushe, *Government-Backed Egg Lobby Tried to Crack Food Startup, Emails Show*, GUARDIAN (Sep. 2 2015), <http://www.theguardian.com/us-news/2015/sep/02/usda-american-egg-board-hampton-creek-just-mayo>

45 FDA אסר על יצרנית של תחליף מיונז נטול ביצים לכתוב על התווית של מוצריה את המילה "מיונז" בטענה שזו הטעיה של הציבור. החלטה זו מקשה על החברות המייצרות מיונז ללא ביצים ומטיבה עם תעשיית הביצים.

הביקורת שלהם כלפי התעשייה.⁴⁶ תחקיר נרחב שפורסם לאחרונה בעיתון "הארץ" חשף כי אנשי מועצת החלב – הגוף המייצג את כל העוסקים בענף החלב (חקלאים, משווקים ותאגידי המזון) – נפגשו עם אנשי משרד הבריאות. אחרי הפגישה שונו המלצות התזונה של ישראל לשנת 2016 מלשון הממליצה להגביל את צריכת החלב (עד שתי מנות של מוצרי חלב ביום) ללשון המעודדת צריכת חלב (בין שתיים לשלוש מנות של חלב או תחליפיו).⁴⁷ עוד התברר בתחקיר זה כי במועצה הלאומית לתזונה, גסטרונתרולוגיה ומחלות כבד – המועצה שמאשרת את המלצות התזונה שמגישה לה מחלקת התזונה של משרד הבריאות – יושבים כמה חברים שקיבלו כספים ממועצת החלב, בין למחקר ובין לכתבת חוות דעת. כך, לדוגמה, יושב־ראש המועצה, פרופ' זמיר הלפרן, רופא מומחה לבעיות עיכול וכבד בבית החולים איכילוב, הוא גם היועץ המדעי של תנובה וחבר בוועדה המקצועית-מדעית של מועצת החלב.⁴⁸

סיפור אחר שנחשף לאחרונה שופך אור נוסף על הקשר ההדוק בין תאגידי המזון לבין תזונאים בשירות הממשל האמריקני. בתחילת שנת 2015 קבעו חברי הוועידה המייעצת להנחיות תזונה (DGAC), הגוף הרשמי המייעץ למשרד החקלאות ולמשרד הבריאות האמריקניים בנושא תזונה, שכדאי לשנות את הנחיות התזונה הרשמיות בארצות-הברית כך שיכללו את הסביבה בין השיקולים שיש להתחשב בהם.⁴⁹ באוקטובר של אותה שנה החליטו חברי הקבינט האחראים על הנחיות התזונה דווקא לא להזכיר את המונח "קיימות" או את הקשר בין מזון לסביבה בהנחיות החדשות שהם עומדים לפרסם.⁵⁰ יתרה מזו: בקונגרס

46 נטע אחיטוב "כל הרעל שמסתתר בבשר שאנחנו אוכלים" הארץ 13.7.2012 www.haaretz.co.il/1.1774136

47 נטע אחיטוב ועידו אפרתי "משרד הבריאות או מועצת החלב: מי באמת קובע כמה חלב כדאי לצרוך?" הארץ 5.5.2016 www.haaretz.co.il/1.2934811 שם.

48 49 SCIENTIFIC REPORT OF THE 2015 DIETARY GUIDELINES ADVISORY COMMITTEE (2015) Roberto A. Ferdman, *The Meat Industry's Worst Nightmare Could Soon Become A Reality*, WASH. POST (Jan. 7, 2015), <http://www.washingtonpost.com/blogs/wonkblog/wp/2015/01/07/why-the-governments-new-dietary-guidelines-could-be-a-nightmare-for-the-meat-industry/>; Rebecca Leber, *The US Government Thinks You Should Put Down that Hamburger*, NEW REPUBLIC (Feb. 19, 2015) <http://www.newrepublic.com/article/121101/meat-consumption-hurts-environment-says-2015-dietary-guidelines>

50 Tom Vilsack & Sylvia Burwell, *2015 Dietary Guidelines: Giving You the Tools You Need to Make Healthy Choices*, U.S. Dep't of Agric. (Oct. 6, 2015), <http://blogs.usda.gov/2015/10/06/2015-dietary-guidelines-giving-you-the-tools-you-need-to-make-healthy-choices>; Maddie Oatman, *Congress Doesn't Think Agriculture Sustainability Has to Do Anything with Your Health*, MOTHER JONES (June 26, 2015), <http://www.motherjones.com/blue-marble/2015/06/congress-doesnt-think-agriculture-has-anything-do-your-health>; Alison Aubry, *New Dietary Guidelines Will Not Include Sustainability Goal*, NAT'L PUB. RADIO (Oct. 6, 2015), <http://www.npr.org/sections/thesalt/2015/10/06/446369955/new-dietary-guidelines-will-not-include-sustainability-goal>

האמריקני אף עלתה הצעת חוק הכוללת איסור על DGAC לציין בדוחותיו כל מידע שאינו קשור ישירות לבריאות האדם כתוצאה מתזונה, ובמילים אחרות: לעסוק בקשר בין מזון לסביבה.⁵¹ חלק זה בהצעת החוק נדחה באפריל 2016.⁵²

גם במשרד הבריאות הישראלי עלה הקשר בין גידול בקר לבין נזק סביבתי. במצגת פנימית של מחלקת התזונה של משרד הבריאות, שהוצגה ביולי 2015 לפני דיאטנים ורופאים במסגרת הדיונים על ניסוח המלצות התזונה החדשות לשנת 2016, נכתב: "יש מקום להמליץ לציבור על גיוון בצריכת המזונות בפרט והמקורות לסידן בכלל; המלצה לצריכת שתי מנות חלב ליום [ולא יותר – נ' א'] לא תפגע בכריאות הציבור ותאפשר גם חשיפה למזונות אחרים, בעלי ערך תזונתי גבוה ובהלימה עם עקרונות התזונה הנכונה והקיימות".⁵³ גם המלצה זו התמססה: כאמור, משרד הבריאות עומד להמליץ לאזרחי ישראל לצרוך שתיים עד שלוש מנות חלב ביום חרף הידיעה שתעשייה זו אינה בת־קיימא.⁵⁴

ענף הגידול והייצור של בשר בישראל הוא ענף כלכלי רחב־היקף עם מחזור כולל של כשישה מיליארד ש"ח בשנה.⁵⁵ התעשייה מורכבת מאלפי משקים לגידול בעלי חיים, כ־250 מפעלים לייצור מזון לבעלי חיים, 50 מפעלים לייצור תכשירים וטרינריים, בתי מסחר, בתי מרקחת ויבואנים של תכשירים וטרינריים, שחלקם מיוצגים על ידי אנשי יחסי ציבור מנוסים.⁵⁶ לתעשייה זו, מן הסתם, אין אינטרס לפרסם עובדות שיכולות לגרום לצרכנים לצרוך פחות בשר. כך, למשל, בשנת 2010 נמתחה ברוח מבקר המדינה ביקורת קשה על הקשרים בין תעשיית הביצים לבין השלטון בישראל. בשנת 2006 יזם שר החקלאות דאז, שלום שמחון (מפלגת העבודה ואחר כך מפלגת העצמאות), רפורמה בענף הלול שנועדה לעודד את הלולנים להעביר את הלולים ממרכזי היישובים לאתרים שייקבעו בידי משרד החקלאות באמצעות מענקים מתקציב המדינה. הרפורמה נתנה עדיפות ליישובי הצפון ובהם למושב אבן מנחם שבו התגורר השר.⁵⁷

מבקר המדינה ביקר את רפורמה זו בטענה שהיא טיב עם שמחון ועם מקורביו:

[...] הרפורמה טומנת בחובה הטבות כלכליות ממשיות בייחוד למגדלים ביישובי צפון הארץ, ובכלל זה לבני משפחתו של השר, המתגוררים ביישובי "מרום הגליל" שהרפורמה חלה עליהם, ואף לשר עצמו, שהרפורמה חלה עליו, כאמור, כ"בן ממשין". בהתחשב בכך, היה על השר, מר שלום שמחון, להצהיר מייד כשהתחיל לעסוק ברפורמה על העניין האישי שיש לו בנושא הרפורמה האמורה, לשלוח

Adam Briggs, *Eating Less Meat Isn't Just Good for You, It Could Save the Planet*, GUARDIAN (Nov. 28, 2015), <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/nov/28/eating-less-meat-save-planet-dietary-guidelines> 51

ראו גם S. 1800, 114th Cong. (2015). http://appropriations.house.gov/uploadedfiles/04.19.16_-_agriculture_-_full_committee_roll_call_votes.pdf 52

אחיטוב ואפרתי, לעיל ה"ש 47. 53

שם. 54

"כל הרעל שמסתתר בבשר שאנחנו אוכלים", לעיל ה"ש 46. 55

שם. 56

מבקר המדינה דוח שנתי 2010 – לשנת 2009 ולחשבונות שנת הכספים 2008 כרך שני 1267 ואילך (2010). 57

הודעה על כך למבקר המדינה ולפנות מראש ליועץ המשפטי לממשלה ולקבל את חוות דעתו בנוגע לצורך בהסדר למניעת ניגוד העניינים. אולם השר לא עשה כן ולא נמנע מלהיות מעורב ברפורמה, ואף היה מעורב בקידומה באופן פעיל עד כדי גיבושה ל"הצעת מחליטים" ⁵⁸[...]

ניגודי עניינים, חקלאים שמכהנים במשרות בכירות ועוצמה הנקנית בכסף רב הן בין הסיבות שבגינן בשר, חלב וכיזים הם עדיין מוצרי מזון חוקיים, חרף הנזק הסביבתי העצום הכרוך בגידולם ובצריכתם, שאת מחירו כולנו משלמים. בסרטו של אנדרסן, אחד המרואיינים מביע את עמדתו בנושא באופן מעט יותר נחרץ, בפנייתו אליו: "אם אתה לא מבין שבעשיית הסרט הזה אתה שם את הצוואר שלך על משטח ההוצאה להורג, כדאי שתוריד עכשיו את המצלמה ותיפטר מכל מה שצילמת".

